

MEVLÂNÂ ve İSLÂM TASAVVURU

YAYINA HAZIRLAYANLAR/ EDITORS

Dr. Mikail DUMLU

Arş. Gör. Emrullah BOLAT

Arş. Gör. Serdar YAYATICI

Rûmî
YAYINLARI

MEVLÂNÂ ve İSLÂM TASAVVURU

YAYINA HAZIRLAYANLAR/ EDITORS

Dr. Mikail DUMLU

Arş. Gör. Emrullah BOLAT

Arş. Gör. Serdar YAYATICI

ISBN:978-625-99209-5-5

Rûmî
YAYINLARI

Yayın No: 268

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika No: 51889

Bu eserin tüm yayın hakları saklıdır. Yayınevinin/yazarın izni olmadan eserin herhangi bir bölümü yeniden basılamayacağı gibi, kayıt, fotokopi ve bilgi depolama da dahil elektronik ya da mekanik yöntemle yeniden çoğaltılıp dağıtılması yasaktır.

Kapak Tasarımı: www.dizgimizampaj.com

Baskı, Cilt:

Repro Bir Matbaacılık Kağıt Reklam Tasarım Tic. Ltd. Şti.
İvogsan 1518. Sk. 2/30 MAT-İŞ Merkezi / OSTİM
Yenimahalle / ANKARA

Sertifika No: 47381

Aralık 2023 / İstanbul

Rumi Yayınları

Alaşköşkü Cad. küçük Sk. Civan Han No: 6/D 1
Cağaloğlu – İSTANBUL

www.kitapdunyasi.com
bilgikitapdunyasi@gmail.com

MEVLÂNÂ HOŞGÖRÜSÜNÜN ANADOLU'NUN TÜRKLEŞME VE İSLÂMLAŞMASI SÜRECİNE KATKISI*

Fatih SANCILI**

Giriş

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî yedinci/on üçüncü yüzyıl tasavvuf şairi, sûfî, fakih ve edebiyat dehası bir İslâm âlimidir. İslâm dünyasının ruhanî ve edebî hayatında muazzam etkiye sahip bir şahsiyettir. Asıl adı Muhammed el-Belhî er-Rûmî'dir. 604/1207'de bugün Afganistan sınırları içinde bulunan Belh şehrinde doğmuştur. 672/1273 yılında Selçuklu Devleti döneminde Konya'da ölmüştür. Kabrinin üzerine bir türbe inşa edilmiştir.¹ Mevlânâ'nın Türk olup olmadığına dair tartışmalar yaşadığımız son döneme aittir. Mevlânâ'nın babası Muhammed b. el-Hüseyn Bahâeddîn'dir (ö. 628/1231). Daha çok Bahâeddîn Veled olarak bilinir. Bahâeddîn Veled tanınmış bir Hanefî fakihî, vaiz ve mutasavvıftır. Onun tarikat silsilesi hakkındaki bilgiler tartışmaya açıktır. Kübreviyye tarikatının nispet edildiği Necmeddîn-i Kübrâ'nın halifelerinden olduğu öne sürülmüştür. Bu sava göre tarikat silsilesi Ammâr-i Yâsir - Ebû'n-Necîb-i Sühreverdî - Vecîhüddîn el-Kâzî - Muhammed-i Bekrî - Ahmed-i Dîneverî - Mîmşâd-i Dîneverî - Cüneyd-i Bağdâdî şeklindedir.² Bahâeddîn Veled'in ikinci tarikat silsilesi ise babası Ahmed el-Hâtîbî -

---

* Bu çalışma, 23 - 24 Kasım 2023, "VII. Uluslararası Ahmed-i Hani: Mevlânâ'nın Düşünce Dünyası ve Anadolu Erenleri" Sempozyumunda özet bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, fatih sancili@ardahan.edu.tr.

¹ Franklin D. Lewis, *Rumi- Past And Present, East And West* (Oxford: Oneworld Publications, 2000), 9.

² Adnan Karaismailoğlu, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rumi* (Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları, 2010), 25.

Ahmed-i Gazzâlî - Ebû Bekr-i Nessâc - Muhammed-i Zeccâc - Ebû Bekr-i Şiblî - Cüneyd-i Bağdâdî - Seriyî-i Sakatî - Ma'rûf-i Kerhî - Dâvûd-i Tâî - Habîb-i Acemî, Hasan-i Basrî - Hz. Ali şeklindedir.³ Bahâeddîn Veled'in "Maârif" adlı eserinde Kübrevîlikle ilgili bilgi bulunmaması ikinci silsilenin daha kabule yakın olduğu izlenimi vermektedir.⁴ Şahinoğlu'nda kaynak belirtmeden Bahâeddîn Veled'in zikirlerinde Kübrevî usulü kullanmadığını söylemiştir.⁵

Mevlânâ sûfî bir ailede dünyaya gelmiştir. İlk dinî ve tasavvufî eğitimi babasından almıştır. Tarikat silsilesi Burhâneddîn-i Muhakkik-i Tirmizî - Bahâeddîn Veled - Şemsül eimme Abdullah-i Serahsî - Hatîb-i Belhî - Ahmed-i Gazzâlî - Ebû Bekr-i Nessâc - Muhammed-i Zeccâc - Şiblî - Cüneyd-i Bağdâdî - Seriyî-i Sakatî - Ma'rûf-i Kerhî - Dâvûd-i Tâî - Habîb-i Acemî - Hasan-i Basrî - Hz. Ali olarak rivayet edilmiştir.⁶

Mevlânâ'nın tasavvufî öğretilerini somutlaştıran en önemli eseri Mesnevî'dir. Mevlânâ yüzyıllar boyunca düşünörlere, şairlere ve mutasavvıflara ilham kaynağı olmuştur. Onun hakkında birçok yorum, biyografi denemeleri yazılmasına rağmen etkisi nedeniyle yeni ve sistematik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Öğretileri öğrenciler, akademisyenler ve ilim adamları gibi birçok kesim tarafından tekrar kullanılabilir. Mevlânâ'nın fikir ve ideallerine, estetik hassasiyetlerine rehberlik etmek kolay değildir. Günümüzde Mevlânâ'nın düşüncesi ve şiiri çok daha önemli hale gelmiştir. Çalışmamız bu ihtiyaçlardan birine basit bir yanıtır.⁷

Asya kıtası Moğollar tarafından VII/XIII. yüzyılda işgal edilmiştir. Herhalde bu işgal kadar istikrarsızlaştırıcı bir dönem İslâm tarihinin hiçbir döneminde olmamıştır. Bu olumsuz durum Anadolu'nun İslamlaşmasında da önemli rol oynamıştır. Moğol saldırılarının uyandırdığı

³ Neslihan Koç Keskin, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Hilye'sine Göre Mevlânâ", *Erdem Dergisi* 50 (2008), 203.

⁴ Bahâeddîn Veled, *Maârif*, çev. Şadi Aydın-Elvir Musiç (Konya: Rumi Yayınları, 2018).

⁵ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddîn Veled", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/461-462.

⁶ Karaismailoğlu, *Mevlânâ Celâeddîn-i Rumi*, 23-24.

⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, "Mevlânâ ve Mesajı", *Tasavvuf İlmî ve Araştırmalar Dergisi* 8/20 (2007), 12-13.

koru ve dehşet birçok kişinin doğdukları yerlerden kaçmasına neden olmuştur. Bu işgal hem coğrafi hem de doktrinsel yıkıma yol açmıştır. Rejimler ve kurumları arkasında büyük güç boşlukları bırakarak çökmüştür. Batıya doğru akın akın Türkmen göçleri başlamıştır. Türkistan sahasından başlayan bu göçler Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde sürekli bir biçimde devam etmiştir. Anadolu'ya doğru olan bu göçler, o güne kadar bu topraklara yapılan göçlerin en yoğun ve en mühimlerindenidir. Anadolu'da mühim etnik ve dinî değişimlere sebep olmuştur. Siyasî ve dinî alan arasındaki sınırlar yerleşik kurullarla birlikte bulanıklaşmıştır. İslâm'ın manevî hayatı da topluluk yaşamının diğer yönleri gibi olumsuz etkilenmiştir. Sûfî mevkidaşlarının karışık kaderi göz önüne alındığında Mevlânâ ailesi olarak devam eden siyasî çalkantıların ortasında takipçileri arasındaki güvenilirliklerini korumaya devam etmeleri dikkat çekicidir. Bu politikanın özeti şudur: Amaçlar, araçları haklı çıkarmaz. Moğol saldırıları sonrası tarihe kısaca girmek gerekir. Tarihin bu yönünü tasavvuf ve Şîilik (İmâmîyye Şîâsı ve Bâtunî İsmâililik) ilişkisi ile X/XVI. yüzyılda Safevî hanedanlığının kurulması karakterize eder. Burada ise İslâm devletinin kurulması birincil amaçtır.⁸ Bu iki husus bölgenin değişkenliğiyle ilgili siyaset ve Mevlânâ'nın hayatındaki en büyük ironilerinden birini açıklıyor. Bu değişiklik muhtemelen değişen zamanların bir işaretidir. Mevlânâ açısından pragmatik kişisel bir karardır. Hâlbuki onun kariyerinin ilk dönemlerindeki ikonoklasik pozisyonlar o kadar tartışmalı ve popüler değildir. Hayatının ilerleyen dönemlerinde ana akım Müslüman toplumlardaki ılımlılığının işaretleri haline gelmiştir. Türk milliyetçiliği çağında sükûnet, dinî liderler için kabul edilebilir tek konumu temsil etmiştir. Bu, himaye ettikleri dinî kurumlara saygıyı da içermiştir. Moğol istilasının Fars tasavvufuna etkileri Mevlânâ'nın eserlerinde yakın bir tarzda yansıtılmıştır. Mevlânâ'nın doğduğu Belh IV/X. yüzyıl Sâmanîler döneminin görkemli şehridir. Belh, İslâm öncesi dönemde Budizm'in merkezi olmuştur. Fethedildikten sonra İslâm teolojisinin yanı sıra tasavvuf ve Farsçanın gelişmesinde

---

⁸ B. S. Amoretti, "Religion in the Timurid and Safavid Periods", *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson-Lawrence Lockhart (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 6/610-640.

önemli rol oynamıştır.⁹ Tüm bunlara rağmen Oğuz Türklerinin eliyle yıkımdan asla kurtulamamıştır. 550/1155'e kadar Türkler için yine de önemli bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Fahreddîn er-Râzî bir süre orada ikamet etmiştir. Râzî, Mevlânâ'nın doğumundan üç yıl sonra Herat'da 606/1210'da vefat etmiştir. Şehir Muhammed Hârizmşah tarafından 603/1206'da kanlı bir şekilde ele geçirilmiştir. Bu durum şehrin 618/1221'de Cengiz Han tarafından ele geçirilişine kıyaslandığında hiçbir şeydir. Cengiz Han şehri ele geçince halkın tamamını kılıçtan geçirmiştir. Bu son felaketten birkaç yıl önce Mevlânâ'nın babası, ailesi ve hatırı sayılır maiyetiyle birlikte Belh'den göç etmişlerdir.¹⁰ Gölpınarlı'ya göre bu göç 608/1212 veya 609/1213 yıllarında olmuştur.¹¹ Göç ederken ilk durakları Nîşâbur olmuştur. Nîşâbur'da Necmeddîn Kübrâ'nın halifelerinden olduğu söylenen Ferîdüddîn Attâr'la (ö. 618/1221) buluşmuşlardır. Rivayete göre burada Attâr Bahâeddîn Veled'e oğlunun mistik öğretide elde edeceği büyük üstünlüğü bildirmiştir.¹² Ona "Esrârname"¹³ adlı kitabını hediye etmiştir.¹⁴

Kafile Nîşâbur'dan Bağdat'a yönelmiştir. Bağdat'ta üç gün kalmışlardır. Bahâeddîn Veled'in geldiğini haber alan Sühreverdî (ö. 632/1234) onu ziyaret etmiştir.¹⁵ Bahâeddîn Veled Mekke'de hac görevini yaptıktan sonra ailesiyle birlikte Suriye'ye gitmiştir. Şam'da İbnü'l-Arabî ile görüşmüşlerdir.¹⁶ Daha sonra Anadolu'ya geçmişlerdir. Bahâeddîn Veled'in hemen yanı başında bulunan İran'ı değil de kendisinden çok uzakta bu-

⁹ Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/410-411.

¹⁰ Göçün nedenleri için bk. Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013), 33-34.

¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin Rumi* (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1999), 25.

¹² John Cooper, "Rûmî and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwârî's Commentary on the Mathnawî", *The Heritage of Sufism*, ed. Leonard Lewisohn (Oxford: Oneworld Publications, 1999), 1/411-412.

¹³ Ferîdüddîn Attâr, *Esrârname*, çev. Mehmet Kanar (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013).

¹⁴ Can, *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*, 34-35.

¹⁵ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkibeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 1/115-118.

¹⁶ İdris Türk, "Mevlânâ'nın İlmî-Manevî Şahsiyetinin Oluşumunda Şems'ten Önceki Dönemin Rolü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 514.

lunan Anadolu'yu tercih etmesinin belki de en önemli sebebi mezhep aidiyetidir. Ortak paydaş Hanefî mezhebi olmuştur. Bahâeddîn Veled Larende'de (Karaman) adına yaptırılan medresede yedi yıl müderrislik yapmıştır. Sürekli bir biçimde halkın eğitim ve öğretimiyle meşgul olmuştur. Yöre halkının sevgisini kazanmış ve bu suretle taraftar kitlesi de çoğalmıştır. Sonra Selçuklu Sultanı Aleaddîn Keykubat'ın (ö. 634/1237) ısrarlı daveti üzerine Konya'ya yerleşmişlerdir. Sultan Aleaddîn onu saraya davet ederek bir toplantı tertip etmiştir. Konya'nın ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bu toplantıda, Sultan ve askerler dâhil hazır bulunanlarının hepsi onun müridi olmuştur.¹⁷ Mevlânâ 653/1255 yılında on sekiz yaşında Karaman'da Gevher Hatun'la evlenmiştir.¹⁸ Gevher Hatun'un ölmesinden sonra Kira Hatun'la evlenmiştir. Birinci evliliğinden Bahaeddîn Muhammed ve Alâeddîn Muhammed doğmuştur. İkinci evliliğinden Muzaferüddîn Emir Âlim ve kızı Melike Hatun doğmuştur.¹⁹ Konya'ya geldiklerinde Mevlânâ gençlik çağındadır. Baba Bahâeddîn Veled Altınapa medresesinde iki yıl müderrislik yaptıktan sonra ölmüştür. Bahâeddîn Veled, Anadolu'da bulunduğu sürece sürekli bir biçimde halkın eğitim ve öğretimiyle meşgul olmuştur. Cenazesine başta Sultan Alâeddin olmak üzere binlerce kişi katılmıştır. Mezarının üstüne adının önemine uygun olarak bir türbe inşa edilmiştir.²⁰ Mevlânâ yirmi dört yaşında babasının görevini devralarak müderrislik yapmaya başlamıştır. Babasının Belh'de ileri gelen müritlerinden Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'de (ö. 639/1241)²¹ manevî yoldaki yolculuğa başlamıştır. Mevlânâ, Burhâneddîn'e mürid olarak dokuz yıl hizmet etmiştir.²² Mevlânâ 630/1233 senesinde zâhir ilimlerinde ilerlemek için Şam'a gitmiştir. Orada dört yıl kadar kalmıştır. Devrin büyük âlimlerinden Kemâleddîn İbnü'l-Adîm'den ders almıştır. Şam'dan döndükten sonra

¹⁷ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni* (İstanbul: Şema Yayınevi, 2006), 211-213.

¹⁸ A. Selâhaddin Hidâyetoğlu, *Hazreti Mevlânâ Muhammed Celaleddin-i Rumi* (Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005), 18.

¹⁹ Adnan Karaismailoğlu, *Mevlânâ ve Mesnevi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001), 21-22.

²⁰ Mehmet Önder, *Mevlânâ: Hayatı-Eserleri* (İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, ts.), 32-33.

²¹ Frank D. Lewis, "Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî", çev. Osman Nuri Küçük, 8/15 (2009), 159-176.

²² Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 1/142-144.

İslamlaşma adına irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Mevlânâ, almış olduğu eğitim ve öğretim sonucunda büyük bir âlim olmuştur. Hem tasavvufi ilimlerde hem de zahiri ilimlerde son derece aşama kaydetmiştir. Fetva verebilecek kadar ileri düzeyde bir fakîhtir. Bu ilmî yönünden ötürü Konya, Sivas, Amasya gibi birçok şehrin kadısı onun müridi olmuştur. Halkın içine katılmış, vaaz vermeyi, başta ulemâ ve yöneticiler olmak üzere her kesimden müridleriyle sohbet etmeyi sürdürmüştür. 642/1244'de Mevlânâ'nın hayatındaki esas değişim başlamıştır. Bu, Şems-i Tebrizî ile karşılaşmasıyla gerçekleşmiştir. Mevlânâ parlak ama nispeten geleneksel bir İslâm âlimi iken eşsiz ve zorlu evrensel, mistik bir şaire dönüşmüştür. Bunun olağanüstü etkisi sadece Mevlânâ'ya değil bir bütün olarak Fars edebiyatına olmuştur.²³

“Ey Tebrizli Tanrı Şems'im benim, senden başkasıyla uzlaşıp birleşmem, düşerim - kalkarım, evi bilmiyorum ben.”²⁴

Moğol istilasının Doğu'daki başlangıcından 656/1258'de Bağdat'ın yağmalanması, 658/1260'da Hülâgû'nün (ö. 663/1265) Suriye'yi almasına kadar geçen sıkıntılı dönem Mevlânâ'nın hayatının neredeyse tamamını kapsamıştır. Aynı yıl Moğol ilerlemesi Suriye Memlûkleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Anadolu yaşanan bu olaylardan çok etkilenmiştir. Anadolu'da yaşam Selçukluların Moğollara boyun eğmesi nedeniyle giderek daha fazla tehlikeye girmiştir. Moğol yağması, iç mücadeleler ve kan davaları özellikle Mevlânâ'nın hayatının son yıllarında çok artmıştır. Mevlânâ eserlerinde bu olaylardan kesitler vermiştir.²⁵

Mevlânâ'nın şiirsel çıktısı olarak yaklaşık kırk bin beyitlik Dîvân-ı Kebîr'i ve yirmi bin beş yüz beyitlik Mesnevî'si²⁶ dışında mecmua teşkil eden Rubailer²⁷ isimli bir eseri daha vardır. Mesnevî, Mevlânâ'nın sürekli hizmetinde bulunan en sevdiği müridi Hüsameddîn Çelebi'nin (ö.

²³ Annemarie Schimmel, *Rumi's World- The Life and Work of the Great Sufi Poet* (Boston&London: Shambhala Publications, 2001), 66.

²⁴ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1957), 2/131.

²⁵ Cooper, “Rûmî and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwârî's Commentary on the Mathnawî”, 1/413.

²⁶ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, çev. Derya Örs-Hicabi Kırılancık (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015).

²⁷ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mevlânâ'nın Rubailer*, çev. M. Nuri Gençosman (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1974).

683/1284) isteği üzerine yazılmıştır.²⁸

Meşnevî, Mevlânâ'nın zamanına kadar gelen Fars sûfî öğretisinin bir özeti gibidir. Kendisinden önce gelen didaktik Fars tasavvuf şairlerinin geleneğini takip eden bir üslupla yazılmıştır. Senâî (ö. 525/1131) ve Attâr (ö. 618/1221) dâhil İslâm'ın tüm ruhanî yelpazesini kapsayan malzeme ve imgeleri bünyesinde barındırmıştır. Meşnevî yalnız Kur'an tefsiri olarak değil, aynı zamanda Kur'an'ın tasavvufî halleri ve ruhanî makamları hakkında yazılmış bir tefsir kitabı olarak da okunabilir.²⁹ Sadece tasavvuf öğretisini içinde bulundurmaz. Fıkıhtan felsefeye kadar çeşitli ilimlere atıfta bulunur. Aynı zamanda geniş bir bilgi deposudur. Kendisinden önceki sûfilerin kullandığı hikâye anlatma sanatını manevî hayatın dönüşlerini göstermek için kullanmıştır. İslâm'daki ruhanî öğretinin esasen sözlü karakterine bir tanık olarak zamanımıza kadar Türk ve İranlıların ruhanî ve edebî hayatında canlılığını korumuştur. Meşnevî'nin etkisi İslâm dünyasının ötesine geçmiştir. Sayısız çeviriler ve eserler tarafından tasdik edilen ruhanî yol için eşsiz bir rehber olmuştur. Büyük bir bilgelik çalışması olarak adlandırılabilir. Bununla kastedilen, zamanın dinî hayatının neredeyse tüm yelpazesini keşfetmenin mümkün olduğu ve bu durumda İslâm'da bu kadar belirgin olan "ruhsallaştırma" eğiliminin ne olduğunu anlamının mümkün olduğu bir eserdir.³⁰

Mevlânâ'nın çalışmalarına ilişkin bu kısa açıklamayı şiirsel silsilesinden kısa bir açıklama yapmadan bırakamayız. Mevlânâ besbelli kendini seleflerinin varisi ve doruk noktası olarak görmüştür. O, sadece Senâî'nin ve Attâr'ın şiirlerine dalmakla kalmamıştır. Zamanına kadar olan Arapça ve Farsça diğer büyük eserlere de aşinadır. Kelîle ve Dimne, Şehnâme, Vîs ile Râmîn, Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 611/1214) şiirleri, Kitabül-Egânî, Ebû Nüvâs (ö. 198/813), Mütenebbî (ö. 354/965), Harîrî'nin (ö. 516/1122) Makâmât'ı gibi.³¹

²⁸ Bedüzzaman Fürûzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. Feridun Nafiz Uzluk (Konya: Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005), 142-144.

²⁹ Hüseyin Güllüce, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), 25-35.

³⁰ Cooper, "Rûmî and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwârî's Commentary on the Mathnawî", 1/413-414.

³¹ Annemarie Schimmel, *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi* (New York: State University of New York Press, 1993), 36-41.

Belki de Mevlânâ dönemin yıkım ve ıstırabını İbnü'l-Arâbî'nin öğretisiyle hafifletmeye çalışmıştır. İbnü'l-Arabî ile Şems-i Tebrizî arasında doğruluğu kanıtlanmamış bir görüşme anlatılır. Ancak İbnü'l-Arabî öğretisinin Mevlânâ'nın çalışmalarına taşındığı görülebilir. İbnü'l-Arabî'nin önde gelen öğrencisi ve halefi Konya'lı olan Sadreddîn Konevî'dir (ö. 673/1274). Mevlânâ'nın Konevî ile ilişkileri başlangıçta iyi olmamıştır. Konevî semâya muhalefet etmiştir. Sonra bu tavrından vazgeçmiştir. Mevlânâ ile Konevî çok yakın iki arkadaş olmuşlardır. Mevlânâ, Sadreddîn Konevî'den cenaze namazını kıldırmasını istemiştir. Konevî namazı kıldıracağı esnada kendinden geçmiştir. Namazı Kâdî Sirâceddîn (ö. 682/1283) kıldırmıştır. İbnü'l-Arabî ile Mevlânâ arasında başka bağlantılar da vardır. Bunlardan biri Mevlânâ'yla tanışan ve cenazesinde de hazır bulunan Fahreddîn-i Irakî'dir (ö. 688/1289). Diğeri de Şems-i Tebrizî ile görüştüğü rivayet edilen Evhadüddîn-i Kirmanî'dir (ö. 635/1238). Bu şahıslar İbnü'l-Arabî ile ilişkilidir. Evhadüddîn-i Kirmanî İbnü'l-Arabî ile çok iyi bir arkadaş olmuştur.³²

Mevlânâ'ya çok yönlü bakmanın önümüzü aydınlatmak için elzem olduğunu düşünüyoruz. Mevlânâ İslâm'a ait iyinin, doğrunun ve güzelliğin mesajını insanlığa sunmaya çalışmıştır. Konumuzla ilgili ülkemizde bir yüksek lisans çalışması³³ ve çok sayıda makale ve kitap çalışması yapılmıştır.

Çalışmamızın önemi, Anadolu'daki tasavvufî olgulardan biri olan Mevlânâ ve Mevleviliği ele almasıdır. Zamanın ruhunu okuma hiç de kolay değildir. Bu zorlu dönemde bizim şansımız, çağın çağrısını daha ilk andan itibaren mükemmel kavrayan bir fakih mutasavvıfın, Mevlânâ'nın varlığıdır. Anadolu'da hüküm süren bütün Türk devletleri, bölgede milli bir kimlik (Türk) oluşturmak ve mezhep (Hanefî mezhebi) birliğini sağlamak için büyük çaba harcamışlardır. Araştırmamız Mevlânâ ve Mevleviliğin buna katkılarını göstermektedir. Çalışmamızda Mevlânâ hoşgörüsünün Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşması

³² Cooper, "Rûmî and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwârî's Commentary on the Mathnawî", 1/414-415.

³³ Ercan Sucu, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma Sürecine Etkisi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

olgusuna katkılarına ilişkin ideolojik sonuçlar çıkarmak amacıyla varsayımsal tümdengelim yöntemini benimsedik. Araştırmamızı altı başlık üzerinden ele aldık. Bu başlıklarda da Anadolu'nun en yaygın mezhebi olan Hanefîlik faktörünü dikkate alarak tarihsel bir arka plan üzerinden ilerledik.

1. İslâmî Perspektifte Dinî Hoşgörünün Doktrinsel Temelleri

Dinî hoşgörü, farklı inançlara sahip insanlar arasındaki medeni davranışın bir tezahürüdür. Bu, onların dinî tercihlerine saygı göstererek yapılır. Dinî farklılık temelde yabancılaşmaya veya düşmanlığa neden olmaz. İslâm inancının köklerine bakarsak, onun dinî hoşgörüyü tesis eden ilkelerle dolu olduğunu görürüz. İnsanların inanç farklılıklarına rağmen bir arada yaşamasına müsaittir. Dinde zorlamanın olmamasını ortaya koyar. Hoşgörü Ehl-i Sünnet-Hanefîlik öğretisinin ortaya koyduğu doktrinsel ilkelere uygundur.³⁴

2. Mevlânâ'nın Söylemlerini Anlamada Karşılaşılan Zorluklar

Mevlânâ'nın söylemlerinin anlaşılmasının bir dizi dilbilimsel güçlükleri vardır. Bu güçlükler, İslâm dünyasındaki tasavvufun epistemolojik özgüllüklerinin yanı sıra Mevlânâ'nın söyleminin kendine özgü doğasının mistisizm alanı ile açıklanabilir. Mevlânâ'nın karmaşık söylemi okuyucunun ya da araştırmacının işini zorlaştırır.³⁵

Tasavvuf, İslâm içinde mistik bir din anlayışının varlığının kanıtı olarak paha biçilemez bir öneme sahiptir. Sûfiler için Kutsal metinlerin görünen yüzü üzerinden bâtinî anlamı önceliğe sahiptir. Tasavvufun teorik olarak geleneğin edebî yorumundan (fıkıh ve kelam) dışlanması bu bakış açısından kaynaklanmış gibi gözükmektedir. Ne olursa olsun mutasavvıfların Kur'an ve Sünnet esaslarına bağlılığı kesindir.³⁶

Tasavvuf teriminin anlaşılmasında birçok karmaşıklık vardır. Bir sûfînin "ilâhî felsefesi"ni tanımlamak zordur. Tasavvuf teriminin daha

³⁴ Ünver Günay, "Anadolu'nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", *Erdem Dergisi* 8/22 (1996), 189-220.

³⁵ Amir Artaban Sedaghat, "Translating Rumi through the Prism of Ideology", *Iran Namağ* 5/2 (2020), 5-6.

³⁶ Gershom Scholem, "Dinî Otorite ve Mistisizm", çev. Salih Çift, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (2020), 363-364.

modern dönem çağrışımları, dinî-felsefî sistemden daha çok dinî bir hareketin sosyal tarihselliğine atıfta bulunur. Sistematik bir hiyerarşiye ve ritüellere sahip örgütlü tarikat gerçeği Safevîler döneminden bu yana daha çok bu anlamı ifade etmiştir. Dahası sûfî veya derviş gibi terimler, modern dönemde zühd, marjinal bir yaşam tarzı ve ezoterik hatta gizli topluluklarla ilişkilendirilerek nispeten olumsuz bir çağrışım içermiştir. Oysa sûfî ruhsal arınma yoluyla hakikati arayan bir kişinin görüntüsüdür. İslâm dünyasında mistik metafiziğin sınırları yok gibidir. Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) işrâkilik fikri ve Şîî metafiziği bunu açıklar. Terminolojik zorlukların ötesinde, her sûfînin tarikat pratikleri ve tasavvuf öğretisi farklıdır. Bu farklılaşma Mevlânâ gibi birçok mutasavvıf şairde görülmektedir. Mevlânâ'nın entelektüel ve ideolojik söyleminin metafiziğinin incelenmesi de son derece önemlidir. Kesinlik olmasa da Mevlânâ'nın aşk halinde kendinden vazgeçmeyi ve ruhsal arınmayı içeren yaklaşımı buna karşıttır. Cüneydiyye, Kübreviyye, Harrâziyye, Sühreverdiyye, Ekberiyye, Melâmefîlik ve Kalenderîlik ortak neşvesine sahip olduğu gözükmemektedir.³⁷ Mevlânâ hakikat ile birlik içinde mükemmel bireysel bir arayış içindedir. Onun şiirleri ilâhî aşk büyüğü altında üretilmiştir.³⁸

3. Sûfî Düşünce ve Geleneğin Temsili (Ortodoks)

Tasavvuf ile ibadetleri açıklayan fıkıh ve inançları savunan kelâm ilminin diyalektik söylemindeki düşünce farklılıklarından dolayı bazı çatışma alanları oluşmuştur. Mutasavvıfların gerçeğe bâtinî yaklaşımı ve Allah ile ruhsal bir birlik olma yoluna dayanması, İslâm fıkıhçıları karşısında bir heterodoksi statüsü vermiştir. Ancak hem mutasavvıflar hem de geleneğin (Ortodoks) taraftarları arasında teorik ve pratik farklılıkları uzlaştırmak için çabalar sarfedilmiştir. Bir de tasavvufun aşk ateşiyle yanıp kavrulan "sekr" (sarhoşluk hali) ile karakterize edilen yönü vardır. Mevlânâ'nın Dîvân'ında kullandığı kışkırtıcı aşk dili gibi.³⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşam tarzını bir dizi münzevî manevî uygulamalarla taklit

³⁷ Asghar Seyed-Gohrab, "Rûmî's Antinomian Poetic Philosophy", *Mawlana Rumi Review* 9 (2018), 159-160.

³⁸ Sedaghat, "Translating Rumi through the Prism of Ideology", 6-7.

³⁹ Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/228.

eden ölçülü tasavvuf meşrulaştırılmıştır. Bu, teorik temellerini Kur'an'a ve kudsi hadîslere dayandırmak şeklinde gerçekleştirilmiştir. Hem bir mutasavvıf hem de önde gelen bir Eş'arî kelamcısı olan Gazzâlî gibi birçok âlim, şeriatın ön saflarında yer alırken bir yandan da sûfî yaşam tarzına öncülük etmiştir.⁴⁰ Ancak "irfan"ın İslâmî ideolojiye dahil edilmesiyle ilgili teorik polemik bugün de mevcuttur. Hiç şüphe yok ki tasavvuf hem pratik varlığı hem de teolojik söylemleriyle İslâm dünyası içinde bir teozofik sistem şeklinde şekillenmiştir. Söylemlerin, temaların ve uygulamaların zahiri gözlemleri mistik eserlerde daha belirleyici dış etkilere işaret eder. Tasavvuf ile neoplatonizm arasındaki benzerlikler Mazdeizm, Hristiyanlık, Gnosis ve Hint Felsefesi onun dışsal kaynaklarına işaret etmektedir.⁴¹

Tarikatlar zamanla İslam dünyasının dinî sahnesinin ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Yukarıda da vurguladığımız gibi felsefî bir düşünce sisteminden çok sosyal bir yapı ve kolektif ritüelleri öne çıkaran tasavvufun pragmatik bir gerçekliği vardır. Bu gerçek Mevlânâ'nın paradoksal durumuyla karşı karşıya kalındığında da akılda tutulmalıdır. İki karşı kutupta veya profilde tezahür eden figür, gözüpek, konformist olmayan sûfî, tutkulu âşık, sema yapan dervişin karşısında İslâmî bir ilahiyatçı, bir İslâmî okulun müderrisi, önemli bir vaiz, fakîh, Konya'lı ve çok sayıda müridi olan önde gelen bir sûfî şeyhidir. Bunun dışında sunulmaya çalışılanlar onun imajıdır. Ancak bu anlayış Mevlânâ'nın tartışmalı görüşleri karşısında şaşırtıcı görülebilir.⁴²

Mevlânâ'nın tasavvufi teozofiyeye bakış açısı ve onun mutasavvıf ile ilişkisi Mesnevî'de açık bir şekilde ifade edilmiştir. Mevlânâ mistik tecrübeyi bütün derinliğiyle ruhunda yaşamış bir sûfidir. Mevlânâ, şeriat, geleneğin İslamı (ortodoks din anlayışı) ve tarikat doktrin bileşimleri arasında kesin ayırım yapmıştır. Tarikatı da tasavvuf yolu, hakikat ve manevî hakikat olarak kabul etmiştir. Mevlânâ ince bir şekilde, şeriat ve tarikatın İslâm'ın iki temel unsuru olduğunu kabul ettiğini ima etmiştir. Tarikat gerçeğe var-

⁴⁰ Carl W. Ernst, *Words of Ecstasy in Sufism* (Albany: State University of New York Press, 1985), 118-121.

⁴¹ Edward Henry Palmer, *Orient Mysticism: a Treatise on Sufistic and Unitarian Theosophy of the Persians* (London: Global Grey, 2021), 17-25.

⁴² Sedaghat, "Translating Rumi through the Prism of Ideology", 11.

mak için bir araçtır. Amaç yalnızca hakikate ulaşmaktır. Tasavvuf Hakikatten başka bir şey değildir: “Hakikatler meydana çıksaydı, dinler bir hiç olurdu.”⁴³ Mevlânâ şöyle demiştir: “Aşkın yüzlerce nazı, yüzlerce ululuğu var. Aşk yüzlerce naza katlanmakla elde edilebilir”.⁴⁴ Böylece hedefini manevî hakikat olarak hem şeriattan hem de tarikattan ayırarak ama onları tamamen reddetmeden açıkça tanımlamıştır.⁴⁵

Tasavvufun karmaşık durumu müteakip sağduyuya ihtiyaç duyar. Mistik öğretilerin bâtınî doğasının yanı sıra, mesajı iletmek için gerekli olan hermetik kodlu bir dil yapısı vardır. Bu nedenle, tüm mistik ifade tarzlarının çevresinde amaçlı bir belirsizlik halesi bulunabilir.⁴⁶ Bu, altıncı/on ikinci yüzyıldan bu yana birçok mutasavvıf için tercih edilen dil olmasının ana nedenlerinden biridir.⁴⁷

Mistik şiir, başlı başına bir dildir. Şiir esasen kinaye, mecaz, metafor, alegori dilidir. Çifte anlamın ve söylenmemiş mükemmellik alanıdır, mistik duyguyu tarif edilemez şekilde en iyi ifade etme aracıdır. Çoğu mistik şiirde Yaratıcının adı bile pek geçmez. Yaratıcı, ismiyle anılmaz, sıfatlarıyla tanınır. Sanatsal şiirsel dil aynı zamanda etkili bir propaganda aracıdır. Dinî ve siyasî otoriteler tarafından nadiren sansüre tabi tutulur. Mevlânâ şiirden bu mantıkta nefret ettiği iddiasına rağmen, iki anıtsal şiirsel eserde yaklaşık yüz yirmi dört bin mısra söylemiştir. Mevlânâ'nın mısraları, özellikle gazelleri (Dîvân-ı Kebîr), dilsel bir ifadeden daha fazlasıdır. Olağanüstü bir müzikaliteye sahip, mısraları melez bir semiyotik sistemin özelliklerini gösterir. Bu sadece aktarma açısından değil, araştırmacı önündeki ilk engeldir. Bağlamsal olarak atıfta bulunulan, kültürel olarak spesifik mecazlar, ama aynı zamanda aşkın bir göstergeyle söylemin çok katmanlı semiyotizasyonu dilin ve müziğin sınırlarını aynı anda aşan bir sistem. Onun mistik vecd deneyimiyle doğrudan bağlantılı olan benzersiz ifade araçları, sûfilerin mana (arketipsel anlam) dediği şeyi cisimleştirmek için kullanılır. Bu arketipsel fikirler,

⁴³ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 5/7.

⁴⁴ Rûmî, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, 5/101.

⁴⁵ Sedaghat, “Translating Rumi through the Prism of Ideology”, 12.

⁴⁶ Leonard Lewisohn, *Beyond Faith and Infidelity: The Sufi Poetry and Teachings of Mahmud Shabistari* (Richmond-UK: Curzon Press, 1995), 174-175.

⁴⁷ Sedaghat, “Translating Rumi through the Prism of Ideology”, 12.

aklın diyalektik araçlarıyla anlaşılabilir, ancak mutasavvıfın vecd halindeki kalbi tarafından alınabilir.⁴⁸

Mevlânâ'nın eserlerinin tercümanı Farsça dilbilgisi ve sözcüklerin dilsel karmaşıklıklarından kaynaklanan birçok engelle karşılaşır. Noktalamaya işaretleri eksikliği, çok anlamlılık ve yan anlamsal sözlük bileşenleri, sözlüğün melez doğası gibi birçok neden vardır. Çevirinin dilsel engellerinin ötesinde söylemsel meseleler yatmaktadır. Öncelikle çok anlamlılık üzerine inşa edilmiş istikrarsız bir dilbilimsel söylem olan Mevlânâ'nın deyiminin maksatlı muğlaklığı. Mevlânâ'nın aşk, sevgili, idol, güzellik, şarap, sarhoşluk gibi terimlerle neyi kastettiği konusunda makul şüphe var gözükmektedir. Fars tasavvuf şiirinin son derece seküler ve manevî amaç için kullanılan terminolojiyi bilmeden işin içinden çıkılması mümkün değildir.⁴⁹ Bu kavramların ilişkisi Mevlânâ şiirini ait olduğu sûfî geleneği bağlamına uygun bir şekilde oturtmakla işlenir. Bu göndermeler ilâhî aşkadır. Ayrıca Mevlânâ'nın gazellerinin şiirsel dilinde hatta didaktik eserinde bile, makroyapı düzeyinde, görünürde tutarlı bir tartışma yoktur. Manzum hikâyeleri, çizgisel olmayan anlatı yapıları, çok sayıda ara söz nedeniyle kartezyen zihniyete aykırı görünebilecek olan Mesnevî, çoklu anlatı sesleri ve öyküsel paradigmalardan sürekli değişimi. Mevlânâ'nın anlatımının kendine has bir mantığı vardır. Mesnevî'nin halka kompozisyonu adı verilen dairesel bir düzenleme modeli vardır. Kısacası Mevlânâ'yı anlamak isteyen devasa bir görevle karşı karşıyadır.⁵⁰

4. Mevlânâ Hoşgörüsünün Dinsel İnançlara ve Kültürel Ögelere Bakışı

Mevlâna Hanefî mezhebine mensup fakih bir sûfidir. Mevlânâ Müslüman bir âlim olarak Kur'an'ı çok iyi öğrenmiştir. İslâm inançları ve maneviyatı hakkında derin bir anlayışa sahiptir. Mevlânâ'nın İslâm'a yaklaşımı zamanının diğer birçok âlimininkinden farklı olmuştur. Mevlânâ, ilâhî

⁴⁸ Amir Artaban Sedaghat, "Rumi's Verse at the Crossroads of Language and Music", 9 (2018), 91-128.

⁴⁹ Leonard Lewisohn, "Principles of the Philosophy of Ecstasy in Rumi's Poetry", *The Philosophy of Ecstasy: Rumi and the Sufi Tradition*, ed. Leonard Lewisohn (Bloomington, Indiana, World Wisdom, 2014), 35-80.

⁵⁰ Seyed Ghahreman Safavi-Simon Weightman, *Rumi's Mystical Design: Reading the Mathnawi, Book One* (Albany: State University of New York Press, 2009), 39-62.

sevginin gücüne ve Yaratıcı'yı anlamada kişisel deneyimin önemine inanmıştır. Yaratıcıyı dua, zikir gibi tarikat pratikleriyle doğrudan deneyimlenebilecek sevgi dolu, şefkatli ilâhî bir güç olarak görmüştür. Mevlânâ öğretisinin Batı düşüncesindeki hümanizm anlayışıyla karıştırılmaması gerekir. Mevlânâ hoşgörüsü bütün insanlığa bir gönül hediyesidir. Mevlânâ yeni bir dindarlık tanımı yapmak için uğraş vermemiştir. Şeriat merkezli İslâm'ın çevresinden ayrılmamıştır. Mevlânâ öğretisi, tasavvufta bulunduğu sezgisel Allah sevgisi, Şems-i Tebrizî'den aldığı hoşgörü düşüncesi ve Hanefî fıkıh kurallarıyla harmanlanmıştır. Ehl-i Sünnet-Hanefî bakış açısı her zaman sınırsız hoşgörü ve barışı teşvik ettiğinden, onun şiirlerinde Hz. Ali gibi Şîî imamlara tam saygının izlerini gösteren çok sayıda mısra vardır. Mevlânâ, Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlara aynı gözle bakmış, hoşgörülü öğretileri tüm mezheplere hitap etmiştir.⁵¹

Mevlânâ'nın tasavvuf felsefesine bakarak onu İslâm akîdesinin saf bir meyvesi olarak sunmak fazla ideolojik bir yaklaşım olarak görülebilir. Sekr halinde söylediği sözlere bakarak ortodoks bir tip gibi gözükmediği söylenebilir. Mevlânâ dizelerindeki güzelliği anlamak ancak onun gibi aşkı yürekten hissetmekle mümkün olur. Mevlânâ tamamen Kur'an ve Sünnete bağlı bir akîdeye sahiptir. Onun mistik sistemi İslâmî temel öğretilerle mükemmel uyum içindedir. Mevlânâ düşüncesinin Kur'an ve Sünnet'ten nasıl etkilendiği veya teolojik ana düşünceye ne ölçüde karşılık geldiği üzerine bir tartışmaya girmedik. İslâm fıkıh ve kelâm doktrinleri ile karşılaştırılması bu makalenin kapsamı dışındadır. Tasavvuf dünyası, tıpkı diğer herhangi bir dinî alan gibi, çok yönlü ve çoğulcudur, tek bir İslâm tasavvuf doktrini yoktur. Mevlânâ tasavvufunu İslam düşüncesinin arketipi veya İslâm'ın doğru mesajından biri olarak almak hakkaniyetli bir yaklaşımdır. Onun doktriner yaklaşımına dikkatlice bakıldığında son derece basittir ve indirgemecidir. Mevlevî geleneğinde tasavvuf, akıl ve sevgi yoluyla mükemmel Olan'a mistik bir ruhsal yükseliş yolunu temsil eder. Teoride ve pratikte fıkıh ve kelâmın doktriner ilkelerinden esasa dönük olmayan farklılıklar olması zenginliktir. Başta Mesnevî olmak üzere Mevlânâ'nın eserlerinin İslâmî karak-

⁵¹ Halil Taş-Kasım Kiroğlu, "Mevlânâ'nın Dinler-Üstü Bir Hümanist Olduğu Savı Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies Dergisi* 12/13 (2017), 557-572.

teri dikkatli okuyucuya epistemolojik açıdan fazlasıyla fikir vermektedir.⁵²

Mevlânâ öğretisi, onun derin manevî bağlantısının ve ilâhî aşkın tarif-siz yönlerini ifade etme yeteneğinin bir kanıtıdır. Şiirleri, kültürler ve nesiller boyunca okuyucuların kalplerine dokunarak onları kendi içsel keşif ve ruhsal uyanış yolculuğuna çıkmaya davet eder. Mevlânâ'nın sözleri dünyevî varoluş ile aşkın âlem arasında bir köprü görevi görerek hakikati arayanlar ve güzelliği sevenler arasında yankı uyandırır. Mevlânâ'nın biyografisi, İslâm tarihi boyunca tasavvuf ile gelenekçi İslâm arasındaki uyumlu ilişkiyi karakterize eder. Tasavvuf yolunun merkezinde yer alan örtüyü açma ya da tanık olma (keşf) deneyimi aynı zamanda diğer İslâmî doktrinlerin çoğunun merkezinde de yer almıştır. Bu, Ebû Hafs es-Sühreverdî'nin kitaplarında daha açık bir şekilde yazılmıştır. Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ, diğer yanda İbnü'l-Arabî müritleri arasındaki mistik toplantılar ortak paydayı (irfan) paylaştıklarına tanıklık etmiştir.⁵³

Mevlânâ merhametle yoğrulmuş, Allah, insan sevgisi temelli din anlayışına sahiptir. Kulların hayatını kolaylaştırmayı hedef almıştır. İnsanların fitrat gereği Allah sevgisini taşıdıklarını, farklı dinlere, inançlara uyanların da Allah'a yöneldiğini O'na ulaşmaya çalıştığını belirtmiştir. Din anlayışındaki farklılıkların insanın bakış açısı ve kültürel yapıdan doğduğunu ifade etmiştir. Halk inançları ve kültürlerinde hakikatin bazı yansımalarını görür, işlevinin farkında olur. İslâm'ın evrenselliğini, son din oluşunu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yüceliğini benimser, diğer dinlerin ameli hükümlerinin geçerliğinin kalmadığını belirtir, onların mensuplarını birliğe, bir bakıma İslâm şemsiyesi altında toplanmaya davet eder.⁵⁴

5. Mevlânâ ve Mevlevî Şeyhlerinin İktidarla İlişkileri

İslâm, ağırlıklı olarak Hristiyan olan Anadolu'ya III/IX. yüzyılda İslâm'a geçen bir Türkmen boyu olan Selçuklularla gelmiştir. Selçukluların tarihi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi, halkın gelişme ve kendini dö-

⁵² Sedaghat, "Translating Rumi through the Prism of Ideology", 26.

⁵³ Cooper, "Rûmî and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwârî's Commentary on the Mathnawî", 1/415-416.

⁵⁴ Mahmut Polat, "Mevlana'nın Dinsel İnançlara ve Kültürel Motiflere Bakışı", *Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi* 2/1 (2022), 50-51.

nüştürme yeteneğinin de destanıdır. Selçukluların din değiştirmesi Müslümanların bölgeye yönelik askeri istilalarının bir sonucu değil, onların Arap Müslüman hanedanlarla olan bağlantılarının sonucu olmuştur. Anadolu'yu vatan yapan Selçuklular İslâm'ı kabul etmiş ve onu Türk kimliklerinin önemli bir unsuru olarak görmüşlerdir.⁵⁵

Selçuklular tarafından çok sevilen Mevlânâ'nın her kesimden müridleri olmuştur. Bu insanlar onun semâ meclislerine katılmıştır. Mevlânâ döneminin yöneticileriyle de yakın ilişkisi olmuştur. Selçuklu bürokrasi nezdinde büyük bir saygı görmüştür. 1246-1262 dönemi Selçuklu devlet adamları ve Kılıç Arslan dönemi şahsiyetleri Mevlânâ'yı ziyaret etmişlerdir. Rükneddîn Kılıç Arslan Mevlânâ'nın sohbetlerine katılmıştır. On beş yıl devlet hâkimiyetini elinde tutan Muînüddîn Pervane ve hanımı Gürcü Hatun ona büyük bir bağlılık göstermiştir. Kadınların Mevlânâ'nın ilgi alanında olması ve tarikat mensubu çok sayıda kadının bulunması önemlidir. Toplumsal bütünlüğü sağlamada cinsiyet eşitliğine ihtiyaç duyulan bir dönemde mürit olan kadınlar, aldıkları destekle sûfî dünyasında cam tavanları kırmışlardır. Yaşanan süreçte kadınlar hep hayatın içinde aktif olmuşlardır. Ancak Mevlânâ bu ilişkiyi genellikle nasihat çerçevesinde ve moral aşılacak şekilde devam ettirmiş, yöneticilerin kendi içlerindeki çekişme ve rekabete dayalı politik mücadelelerin içine girmemeye dikkat etmiştir. Başta Selçuklu sultanları olmak üzere tüm yöneticiler ona büyük saygı ve bağlılık göstermişlerdir.⁵⁶

Mevlânâ ve Mevlevîlik, yeni şekillenen Anadolu'yu Şiîliğe dönüştürme gibi faaliyet içerisine girmemişlerdir. Mevlevî tarikatı, başlangıçtan itibaren heterodoks Türkmen zümrelere hoş bakmamıştır. Popüler ve örgütlenmemiş bir biçimde dahi Mevlânâ ve halefleri, Arap dünyasının Şiîliğin geleneksel olarak var olduğu bölgelerden Şiî âlimleri cezbetme politikası yürütmemişlerdir. Güçlü bir eğitim öğretim kurumları olduğu halde dinî-siyasî ayrılıkçı bir hareket başlatmamışlardır. Selçuklular için ana sorun Moğolların gazabından kaçarak Doğu Anadolu'ya sığınan Hârizmlî (Harzem) gruplar olmuştur. Sultan Alâeddin (ö.

⁵⁵ Caroline Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire (1300-1923)* (New York: Basic Books, 2007), 33.

⁵⁶ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/445.

634/1237) onları 629/1232'de Erzurum'a çok da uzak olmayan Ahlât'a yerleştirmiştir. Daha sonra Hârizmliler Kayseri'ye yerleştirilmiştir. Bu gruplar sürekli sorun olmuştur. Liderlerinin bazıları hükümet tarafından hapse atılmıştır. Hârizmliler kısmen yerli halkla el ele vermişlerdir. Hârizmliler Anadolu'da dolaşan farklı teolojik eğilimli gruplarla işbirliği yapmışlardır. Bazıları yönetici sınıflara saldırarak toplumsal değişim yaratmaya çalışmışlardır. İş birliği yaptıkları Kalenderîler, Haydarîler ve Abdallar gibi isimlerle ifade edilen gruplardır. Bu gruplar kısmen güçlü Şîî eğilimlere sahiptiler. Anadolu'ya akın ederek nüfusun alt katmanlarını cezbetmişlerdir. Bunlar arasından Baba İshak Tokat ve Amasya'yı almayı başarmıştır. Baba İshak 637/1240 yılında asılmıştır. Bütün bu gruplar istekli veya isteksiz Selçuklu gücünü zayıflatmak için birlikte çalışmışlardır.⁵⁷

Mevlânâ'dan yaklaşık iki yüzyıl kadar sonra İran'da tasavvufî bir hareket iktidarla uyumlu hali gerilimli hale getirmek için yola çıkmıştır. Safevîler döneminde "irfan" terimi "gnosis" içsel aydınlanmanın ifadesi olarak daha spesifik bir anlamda felsefi veya yarı felsefi bir dilde kullanılır olmuştur. Dahası bu içsel aydınlanma, Şîî imamlara, en önemlisi on ikinci imam Mehdî'ye manevî bir bağlılık yoluyla elde edilmeye başlanmıştır. Sûfî kendi içinde gnostik öğretisi olarak buna karşılık gelen bir entelektüel iddia duygusu edinir. Bu iki terim yani irfan ve gnostik aydınlanma, çeşitli renklerini kullandıkları siyasî ve dinî bağlamlardan almıştır.⁵⁸

Safevî hanedanı bir tarikattan doğmuştur. Kökeni İlhanlılar döneminde Şeyh Safiyüddîn-i Erdebîlî'ye kadar uzanır. Merkezi Erdebil'dedir. Dokuzuncu/on beşinci yüzyılın sonlarında militan müridleri birleştiren birkaç Türkmen tarikatından biri olmuştur. Radikal nitelikteki Şîîlik ile daha çok ilişkilendirilen eğilimlere sahiptirler. Oryantasyonun başlangıcında Sünnî olan bu tarikat süreç içinde Şîîleşmiştir. Genç liderleri İsmail (ö. 930/1524) Ak Koyunlu hanedanından aldıkları Azerbaycan ve Tebriz'e girerken kendini aynı zamanda Şah ilan etmiştir. İmam Mûsâ Kâzım'a kadar uzanan bir soydan geldiğini iddia etmiştir. On iki İmam

⁵⁷ Schimmel, *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalaloddin Rumi*, 19.

⁵⁸ Cooper, "Rûmî and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwârî's Commentary on the Mathnawî", 1/416.

Şîliği onun zamanında devletinin resmi mezhebi olmuştur. Hızla İran'ın tamamı üzerinde kontrolü sağlamıştır. Böylece İslâm tarihinde ilk defa On İki İmam Şîliği onun zamanında bir milli kimliğe kavuşmuştur.⁵⁹

Mevlânâ sonrası ilk tarikat örgütlenmesini Hüsâmeddîn Çelebi başlatmıştır. Hüsameddîn Çelebi'nin ölümüyle şeyhlik makamı Sultan Veled'e tevdi edilmiştir. Sultan Veled Anadolu'da politik ve toplumsal sıkıntılarının yaşandığı bu dönemde hâkimiyeti ellerinde bulunduran Moğollar, iktidar olan Selçuklu yöneticileri ve Türkmen beyleriyle yakın ilişkiler kurmuştur. Vakıf faaliyetlerine önem vermiştir. Yetiştirdiği halifeleri bazı Anadolu illerine yollayıp buralarda zaviyeler açtırmıştır. Ulu Ârif Çelebi, Anadolu illerindeki ileri gelen yöneticilerle iyi diyalog geliştirmiştir. Bazı önemli beylik merkezlerine seyahatler yapmıştır. Selçukluların çöküşüyle yükselmeye başlayan Türkmen beylerinden Germiyan, Kütahyalı ve Aydınoglu beyleri ona intisap etmiştir. Mevlevîliğin Konya dışındaki ilk önemli merkezlerinin temelleri atılmıştır. Bu gayretleri çalışmalarının sonucu Mevlevîlik yaygınlaşmaya başlamıştır. XIV. asrın ortalarına doğru kuruluş sürecini tamamlamıştır. Ulu Ârif Çelebi'den sonra şeyhlik makamına sırasıyla Şemseddîn Âbid Çelebi ve Hüsâmeddîn Vâcid Çelebi geçmiştir.⁶⁰

Mevlevîlik yüzyıllar boyunca Anadolu ve Balkanları kapsayacak şekilde Selçuklu ve Osmanlı topraklarında etkili olan bir sûfî gelenektir. Başlangıcından itibaren mevcut politik ve toplumsal düzenin bozulmasına yol açacak hareketlere girişmemiştir. Bu durumun devletin Türk karakterinin korunmasında olumlu etkisi olmuştur. Mevlevîlik daima yönetimin yanında olmayı tercih etmiştir. Bu dönemde çeşitli Anadolu beyliklerinin topraklarında çok zengin vakıflar elde etmiştir.⁶¹

6. Mevlânâ Hoşgörüsünün Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma Sürecine Katkısı

Bir toplumun otoritesi kötülük karşısında zayıflamışsa sığınacak başka yerleri vardır. Ortak iyi dediğimiz, toplumsal ahlak veya müşterek

⁵⁹ Cooper, "Rûmî and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwârî's Commentary on the Mathnawî", 1/416.

⁶⁰ Ş. Barihüda Tanrıkorur, "Mevlevîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/468-475.

⁶¹ Tanrıkorur, "Mevlevîyye", 29/469.

değerler diye tabir ettiğimiz bir alan vardır. Orası hala bir toplumu değerli ve saygın kılacak geniş ve zengin bir alandır. Bazen devlet sorumluluğunu yerine getirmekte başarılı olamasa da toplum kendi değerleriyle, sadece lisan-ı hal ile o alanda problemlerini aşma iradesini sergiler. Bu da toplumun sorumluluğudur. VII/XIII. yüzyıl Anadolu coğrafyasında da otorite eksikliği ve ona eşlik eden denetim yoksunluğu sosyal problemlerin büyümesi ve derinleşmesine yol açmıştır. Ancak toplumunun değerleri bu problemleri bitirecek bir baskı yaratmayı başarabilmiştir. Anadolu'ya gelen her sûfî bir hikmet temsilcisi olarak burada bir ocak uyandırmıştır. Anadolu bereketi bu toprakların insanlarını eğitmiştir. Osmanlı Devleti'ni hazırlayacak insan malzemesini mayalanmaya hazır hale gelmiştir.⁶² Mevlânâ, Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasının tam merkezinde yer almış, devlet yöneticilerinden esnafa, zengin-fakir, Müslüman, Hristiyan her kesimden insanları kendine hayran bırakmıştır. İhtiyaç duyulan birlik ruhuna, başarıma azmine, coşkuya ve heyecana katkıda bulunmuştur. Yalnız vaazlarıyla değil bizzat ahlaki ve yaşadığı hayatla insanlara örnek olmuştur. Başka bir deyişle Mevlânâ'nın bu başarısının özünde insana her hâlükârda değer vermesi, onu aşağılamaması, yalnız insanlara değil tüm canlılara sevgiyle bakabilmiş olması vardır. Kafesoğlu'na göre, sulh ve sükûnet Mevlânâ için bir ideoloji niteliği taşımaktadır. Politik konulara pek girmemiştir. Yöneticilerle iyi diyalog kurma yollarını aramış olması da yine Mevlânâ'nın özellikleri arasında yer almaktadır. Mevlevîler hep iktidarla işbirliği yapmıştır.⁶³

Mevlânâ'nın ilim ve fikirleri her tarafa yayılmıştır. İslâm dünyasında şiir ve felsefesinin şöhretini duymayan kalmamıştır. Şöhretinin yayılmasından sonra Semerkand ve Buhara gibi pek çok bölgeden âlim ve şeyhler, dervişler onu görmek için Anadolu'ya gelmişlerdir. Onu ziyaret ederek ilminden faydalanmaya çalışmışlardır. Birçoğu Anadolu'ya göçerek onun müridi olmuştur. Mevlânâ sayesinde Anadolu daha fazla insanı kendine çekmiştir. Bu durumun ise Anadolu'nun İslâmlaşmasına olan katkısı gayet açıktır. Bu coğrafyaya gelen insanlar tekrar memleketlerine

⁶² Mehmet Demirci, *Mevlânâ ve Mevlevîlik* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2013), 30-31.

⁶³ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1992), 110.

döndüklerinde Mevlânâ'dan aldıklarını halka aktarmışlar, ahlakî yaşayışlarıyla halkı etkilemişlerdir.⁶⁴

Moğollardan dolayı Türkistan, Hârizm ve Horasan'dan göç etmek mecburiyetinde kalan birçok mutasavvıf, şeyh, âlim Anadolu'nun birçok yerinde tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Bu durum Anadolu'da hayatın farklı boyutlarda değişmesine sebep olmuştur.⁶⁵ Yaşanan kargaşa ve kaos ortamında pek çok kişi şeyhlerin düşüncelerini kurtuluş vesilesi olarak görmüştür. Sosyal bünyede çok önemli konumu bulunan bu tasavvuf hareketi insanların Müslümanlığı kabul etmelerine öncülük etmiştir.⁶⁶ Halkın bu tekke ve zaviyelere bağlılığı gittikçe artmıştır. Devlet adamları ve yöneticiler de farklı bölgelerde tekke ve zaviyeler inşa ettirmişlerdir. Bazıları da bu tarikatlara bağlanmışlardır. Bu durum İslâmî yayılmayı hızlandırmıştır.⁶⁷ Vakıf geleneği yaygın hale gelmiştir. Tekke ve zaviye mensupları bu vakıflardan geçimlerini sağlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda pek çok vakıf kurulmuştur. Tekke ve zaviyeler Anadolu'nun her tarafına yayılmıştır. Buralarda görev alan şeyh ve derişler yolcu ve misafirlere hizmet edip dinlenmelerini sağlamışlar ve devletin bekası için dua etmişlerdir.⁶⁸ Bir tekke veya zaviye kurulduktan sonra etrafı evlerle dolmuş, böylece oluşan yerleşim yeri, o tekke veya zaviyenin kurucu şeyhin adıyla anılmıştır. Böylesine önemli görevler ifa eden tekke ve zaviyeler, devletin bekası açısından her bakımdan desteklenmiştir.⁶⁹

Selçukluların Anadolu'daki hâkimiyetinden sonra dinî mimari alanında büyük ilerleme kaydedilmiştir. İnşa edilen her cami, tekke ve zaviye gibi tarikat mekânları, İslâm'ın gayr-i Müslimler arasında hızla yayılmasına vesile olmuştur. Tekke ve zaviyeler dinî hayatının merkezi konumuna yükselmiştir. Bu yapılar sadece Müslümanların tasavvufi hayatını tanzim

⁶⁴ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, 243.

⁶⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı Eserleri Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004), 20-21.

⁶⁶ Abdülkadir Karahan, *Türk Kültür ve Edebiyatı* (İstanbul: MEB Yayınları, 1998), 51.

⁶⁷ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (Ankara: TTK Yayınları, 1991), 200.

⁶⁸ Ahmet Yaşar Ocak-Süreyya Faruki, "Zaviye", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1986), 18/470.

⁶⁹ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 19-22.

etmemiş, İslâmiyetin hızla yayılmasına da vesile olmuştur. Tekke ve zaviyeler dinî yaşamın işlerlik kazanmasında etkili olmuştur. İnşa ettikleri sosyal yapılarla pek çok insanı dergâhlarında eğiten Mevlevî sûfîler Anadolu insanının İslâmlaşmasında büyük bir rol oynamışlardır.⁷⁰

Mevlânâ, doğudan batıdan nicelerinin hidayete ermesine vesile olmuştur. Bunun dikkat çeken tarafı, Mevlânâ ve Mevlevîlik vasıtasıyla Müslüman olanların milli kimliği olan Türklüğünü kaybetmemeleridir. Selçuklu Türklerinin hâkimiyetinde bunun böyle olmasını doğal karşılamak gerekir.⁷¹ Çünkü Mevlânâ'nın topluma bakış felsefesi sevgi üzerine kurulmuştur. Etrafındaki kişilerin yaşanan karmaşadan endişe duyduğunun farkında olarak sevgi duygularıyla onları kucaklamaya çalışmıştır. Mevlânâ kendisi de olmak üzere çevresindekileri seferber ederek heterodoks Batınî hareketlere karşı bütünlleştirici hoşgörülü bir tipoloji yaratmıştır. Bugün yaşadığımız coğrafyanın Türk ve İslâm olmasında muazzam bir çalışma ve insanlık örneği göstermiştir. Mevlânâ'nın saf iman hür temsilcisi olarak iktisadi buhran ve toplumsal huzursuzlukları bir çamur gibi yoğurmuştur. Bundan inanç sistemleri lehine tehlike oluşturan Bâtınî hareketlere karşı protesto mahiyeti göstermiştir. Müthiş zehirlerinin panzehiri olmuştur. Mevlânâ'nın İslâmlaşma adına çok değerli hizmetlerde bulunduğu kesindir.⁷²

Mevlânâ ve Mesnevi, Anadolu'nun ab-ı hayatı olmuştur. Mevlânâ'yı anmadan Anadolu'nun Müslüman olma sırrı çözülemez. Mevlânâ'nın dergâhı yüzyıllar boyu Anadolu'ya nefes olmasının yanında dünyaya yayılan sevgi meşalesi olmuştur. Anadolu'da hoşgörü ve sevgisinin mimarlarından biri durumunda olan Mevlânâ bütün insanlığa ümit ve sevgi ışıkları saçmıştır.⁷³

⁷⁰ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1987), 4/451.

⁷¹ Amil Çelebioğlu, "Anadolu'nun Türkleşmesinde Mevlânâ'nın Rolü", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 5 (1990), 226-232.

⁷² Abdülkadir Karahan, "Mevlânâ'nın Yaşadığı Çağa Etkileri", *Milli Mevlânâ Kongreleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989), 34.

⁷³ Andre Miquel, *Doğuşundan Günümüze İslâm Medeniyeti*, çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş (İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 2003), 283.

Sonuç

Mevlânâ bir şair ve mistik âlimdir. İslâm tarihinde felsefi tasavvufun en önde gelen isimlerinden biri ve çağlar boyunca en etkili isimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Dünyanın tüm uygarlıklarına hitap eden, tüm insanlar için ilham kaynağı olan küresel bir mesajı temsil eden bir vizyona sahip olduğu belirtilmiştir. Mevlânâ, İslâm tarihinin en önemli mutasavvıflarından biri olarak dünya tasavvuf tarihine en geniş kapılardan girmiştir. Onun Türkiye'deki mirasından Mevleviyye olarak bilinen bir tasavvuf tarikatı doğmuştur. Mevleviyye ilâhî ruhun etrafında döndüğü sema ritüelleriyle meşhur olmuştur. İlâhî benliğe dönmeyi ifade eden sema daha sonra dünyanın çeşitli yerlerine yayılmıştır. Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışı felsefi ve entelektüel eğilimlerin hâkim olduğu, davranış ve eğitime fazla önem vermeyen İran tasavvuf geleneğinin bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Eserlerinde felsefi tasavvuf, Kur'an ayetleri, hadîsler, evliya, arif ve şeyh kıssaları, büyüklerin şiirlerinden ve onların hikmetlerine kadar tüm araçlar kullanılmıştır. Mevlânâ'nın farklı ve engin entelektüel birikime vakıf olduğu görülüyor. Fıkıh ilmindeki çalışmalarına ek olarak aklî ilimlerde de bilgi sahibidir. Felsefî tasavvuf geleneğini, fikir ve görüşlerini şiirsel bir dille, hassas sözlerle, iyi kurgulanmış ve zarif bir üslupla aktarmıştır. Birçok şiirinde iman ve küfür gibi sınırlayıcı kavramların ötesine geçerek, takvaya ve Her Şey'in, Sonsuz'un kapsanabileceği birliğe yeni bir alan açmak için sınırları zorlamıştır. Böyle bir alanda tüm ikilikler ortadan kalkmıştır. Bu ifade aynı zamanda mistiğin hayal edebileceği her şeyin ötesine geçen radikal teslimiyetine de gönderme yapıyor. Burası genellikle mistiklerin aydınlanma bulduğu yerdir. Mevlânâ birkaç ikilikten söz eder, ancak bunlar ikincil önemdedir. Hatta mistik âşık hedefine ulaştığında önemsizdir. Arzu nesnesi Allah'a kavuşmak olunca, kutsal ile laik, seven ile sevilen, itaat ile isyan arasındaki tüm sınırlar ortadan kalkar. Mevlânâ aynı zamanda şiirde Mesnevî ekolünü kurmuştur. Bunun en belirgin tezahürü Mesnevi Ma'nevi olarak bilinen ve Farsça dilindeki en büyük sûfî referans olarak tanımlanan şiirlerin yer aldığı şiir koleksiyonudur. Mistik bir bakış açısıyla ilâhî aşk hakkında yazılmıştır.

Mevlânâ'nın yaklaşımı o kadar kapsayıcıdır ki, birçok inanç ve kökenden insan onun düşüncelerinde bir anlam bulmuştur. Onun söylemleri barışı ve bağlılığı teşvik eder. Savaşı çözecek ve coğrafyada barışı sağlayacak

bir politikayı sürdürmüştür. İnsanları hayatın farklı yorumlarına dayanarak bölmekten nefret etmiştir. Konu burada salt barış değildir. Mevlânâ barış kavramını, savaşın olmaması gibi eksik ve dar bir tanımlamadan kurtarmıştır. Eşitlik ve özgürlük, milli kimlik, adalet, siyasal iktidarın sorumlulukları, insan hakları, cinsiyet eşitliği, gelir dağılımı vb. kavramları modern bağlamlarında ele alarak gerçek anlamına kavuşturmuştur. Özetle, Mevlânâ'nın Yaratıcı merkezli hoşgörü ve ilham verici düşünceleri, görünürdeki çelişkiler ile iç uyum arasındaki uzlaşmayı göstererek, tüm insanlık kardeşliği arasında kardeşliği ve barışı teşvik etmektedir. Bizi yalnızca dış görünüşleri ve biçimleri gözlemleyip yargıda bulunmaya değil, aynı zamanda farklı kültürel bağlamlardaki insan deneyiminin çeşitliliği üzerine düşünmeye teşvik ediyor. Sağlıklı fikirler üzerine barışı inşa etmek için bu tür zengin düşünceler, toplumlar ve medeniyetler arası diyalog ve uyumun yol gösterici ilkeleri olabilir.

Mevlânâ, Türk kültürünün temel direği ve Türkiye'nin tanınmış simgesidir. Sembolik ritüel sema ile Mevlevî tarikatı, sadece Anadolu'da değil, tüm dünyada en önemli sûfî tarikatlarından biri olmaya devam etmektedir. Mevlânâ'nın söylemleri gerçekten de sırlarla doludur. Konuşulamayandan bahsetmek için sema, kinaye, alegori, mistik idiyolekt, kışkırtıcı dil ve daha fazlasını kullanan çok katmanlı bir gösterge sistemiyle sarılmış anlamsal bir içerik vardır. Onu anlamak için metne karşı tarafsız kalmak hem kaynak hem de çoğul sistemlerde rol oynayan siyasî ve ideolojik güçlere karşı dikkatli olmak gerekir. Mevlevîlik yirminci yüzyılda uluslararası bir ün kazanmıştır. Mevlânâ'nın türbe ve dergâhı Türkiye'nin başlıca dinî-kültürel turistik cazibe merkezlerinden biri olmuştur. Mevlânâ'nın düşünce ve eserlerinin Türkçe ve İngilizce baskıları yapılmıştır. Gölpınarlı, Şefik Can ve Füzûzanfer ve adını zikredemediğimiz çoğu kişinin çalışmaları bunda etkili olmuştur.

Mevlânâ, Hanefî mezhebine mensup bir sûfidir. Mevlevîlik bu kaynaktan beslenen Sünnî bir tarikattır. Mevlevîliğin Şîilikle herhangi bir bağlantısı hiçbir zaman olmamıştır. Mevlevîlik, diğer bazı tarikatların düştüğü aşırılıklara hiçbir zaman düşmemiştir. Siyasî olarak devletine sadık kalmıştır. Ahlakî olarak lekesiz bir biçimde devam etmiştir. Böylelikle dinî ve siyasî yoğun etkilere sahip olmuştur. Anadolu Selçuklu sultanları, Türkmen beyleri, Osmanlı Devleti padişahları ve Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri tarafından himaye edilmiş ve desteklenmiştir.

Mevlânâ'nın etkilendiği en önemli Fars şairlerinden olan Senâî ve Attâr Ehl-i Sünnet ekolündendir. Mevlevîlik ilk zamanlardan beri heterodoks Türkmen zümrelere hoş bakmamıştır. Mevlânâ ve irfan üzerine inşa edilen Mevlevîlik halkın tüm kesimi tarafından sevilmiştir. Liderler ve diğer yöneticiler kadar, şehirlerde oturan yüksek tabakaya mensup gruplar da Mevlevîliğe destek olmuşlardır. Mevlevîlik Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma sürecinde en etkili tarikatlardan biri olmuştur. Mevlânâ aristokrat kesime de hitap etmiş ve öncelikle devlet adamlarını irşat etmiştir. Devlet adamlarıyla ilişkileri gayet iyi olmuştur. Mevlânâ Selçuku sultanlarına hayranlıkla yaklaşmıştır. Devlet adamlarını zaman zaman ziyaret ederek nasihatlar bulmuş, onları halka karşı güzel muamele etmeye, hayatlarında İslâmî prensiplere uymaya davet etmiştir. Onun ziyaretleri çıkar ilişkisi değil, irşat ilişkisi üzerine kurulmuştur. Mevlânâ halka vaaz vererek irşat faaliyetlerinde de bulunmuştur. Anadolu'da medresesi olan sûfilerden biridir. Medresesinde öğrencilere ders vermiştir. Geniş kitlelere etkili vaazlar yapmıştır. Onun bu vaaz ve sohbetlerinden etkilenen insanlar ona mürit olmuşlardır. Mevlânâ Anadolu Anadolu Mevlânâ olmuştur. Çok büyük kitleler ona inanmıştır.

Mevlânâ'nın etkisi, zamanının ve yerinin sınırlarının çok ötesine uzanıyor. Şiirleri çok sayıda dile çevrilerek küresel bir izleyici kitlesinin erişimine açılmıştır. Mevlânâ'nın zamansız bilgeliği ve derin içgörülerini, farklı geçmişlere sahip şairlere, yazarlara ve ruhani arayışçılara ilham vermeye devam ediyor. Öğretileri, insanlık arasında bir birlik duygusunu besleyerek sevgiyi, hoşgörüyü ve içsel gerçeğin peşinde koşmayı vurgular. Sonuç olarak Mevlânâ hoşgörüsünün Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma sürecine katkısı büyük olmuştur. Mevlânâ döneminde Türklerin büyük çoğunluğu Hanefî idi ve günümüze kadar da öyle kalmıştır.

Kaynakça

- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1987.
- Amoretti, B. S. "Religion in the Timurid and Safavid Periods". *The Cambridge History of Iran*, ed. Peter Jackson-Lawrence Lockhart. 7 Cilt. 610-640. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

Attâr, Feridüddîn. *Esrâr-nâme*. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2013.

Bahâeddîn Veled. *Maârif*. çev. Şadi Aydın-Elvir Musiç. Konya: Rumi Yayınları, 2018.

Can, Şefik. *Mevlânâ Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.

Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Cooper, John. "Rūmī and Hikmat: Towards a Reading of Sabziwārī's Commentary on the

Mathnawī". *The Heritage of Sufism*. ed. Leonard Lewisohn. 3 Cilt. 1/409-433. Oxford:

Oneworld Publications, 1999.

Çelebioğlu, Amil. "Anadolu'nun Türkleşmesinde Mevlânâ'nın Rolü". *Türklük Araştırmaları*

Dergisi 5 (1990), 223-248.

Demirci, Mehmet. *Mevlânâ ve Mevlevîlik*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2013.

Eflâkî, Ahmet. *Âriflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. 2 Cilt. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.

Ernst, Carl W. *Words of Ecstasy in Sufism*. Albany: State University of New York Press, 1985.

Finkel, Caroline. *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire (1300-1923)*. New York:

Basic Books, 2007.

Fürûzanfer, Bedüzzaman. *Mevlânâ Celâleddîn*. çev. Feridun Nafiz Uzluk. Konya: Konya İl

Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Celâleddin Rumi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 1999.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Celâleddin Hayatı Eserleri Felsefesi*. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2004.

Güllüce, Hüseyin. *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.

Günay, Ünver. "Anadolu'nun Dinî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü". *Erdem Dergisi* 8/22 (1996), 189-220.

Hidâyetoğlu, A. Selâhaddin. *Hazreti Mevlânâ Muhammed Celaleddin-i Rumi*. Konya: Konya

İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005.

Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1992.

Kara, Seyfullah. *Selçuklular'ın Dini Serüveni*. İstanbul: Şema Yayınevi, 2006.

Karahan, Abdülkadir. "Mevlânâ'nın Yaşadığı Çağa Etkileri". *Milli Mevlânâ Kongreleri*. 34-

54. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989.

Karahan, Abdülkadir. *Türk Kültür ve Edebiyatı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1998.

Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ Celaleddîn-i Rumi*. Amasya: Amasya Belediyesi Yayınları,

2010.

Karaismailoğlu, Adnan. *Mevlânâ ve Mesnevi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Koç Keskin, Neslihan. "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Hilye'sine Göre Mevlânâ". *Erdem Dergisi* 50

(2008), 197-222.

Köprülü, Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Lewis, Franklin D. *Rumi- Past And Present, East And West*. Oxford: Oneworld Publications,

2000.

Lewisohn, Leonard. *Beyond Faith and Infidelity: The Sufi Poetry and Teachings of Mahmud*

Shabistari. Richmond-UK: Curzon Press, 1995.

Lewisohn, Leonard. "Principles of the Philosophy of Ecstasy in Rumi's Poetry". *The Philosophy of Ecstasy: Rumi and the Sufi Tradition*. ed. Leonard Lewisohn. 35-80. Bloomington, Indiana, World Wisdom, 2014.

Miquel, Andre. *Doğuşundan Günümüze İslâm Medeniyeti*. çev. Ahmet Fidan-Hasan Menteş. İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları, 2003.

Ocak, Ahmet Yaşar-Faruki, Süreyya. "Zaviye". *İslâm Ansiklopedisi*. 18/468-476. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.

Önder, Mehmet. *Mevlânâ: Hayatı-Eserleri*. İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, ts.

Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Palmer, Edward Henry. *Orient Mysticism: a Treatise on Sufiistic and Unitarian Theosophy of the Persians*. London: Global Grey, 2021.

Polat, Mahmut. "Mevlânâ'nın Dinsel İnançlara ve Kültürel Motiflere Bakışı". *Uluslararası*

Filoloji Bengü Dergisi 2/1 (2022), 50-66.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Dîvân-ı Kebîr*. çev. Abdülbâki Gölparnarlı. 7 Cilt. İstanbul:

Remzi Kitabevi, 1957.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*. çev. Şefik

Can. 6 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs-Hıncı. İstanbul:

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn-i. *Mevlânâ'nın Rubaileri*. çev. M. Nuri Gençman. İstanbul:

Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1974.

Safavi, Seyed Ghahreman-Weightman, Simon. *Rumi's Mystical Design: Reading the Mathnawi, Book One*. Albany: State University of New York Press, 2009.

Sedaghat, Amir Artaban. "Rumi's Verse at the Crossroads of Language and Music". 9 (2018), 91-128.

Sedaghat, Amir Artaban. "Translating Rumi through the Prism of Ideology". *Iran Namag* 5/2 (2020), 4-34.

Schimmel, Annemarie. *Rumi's World- The Life and Work of the Great Sufi Poet*. Boston&London: Shambhala Publications, 2001.

Schimmel, Annemarie. *The Triumphal Sun: A Study of the Works of Jalāloddin Rumi*. New York: State University of New York Press, 2. Basım, 1993.

Scholem, Gershom. "Dinî Otorite ve Mistisizm". çev. Salih Çift. *Ulu-dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (2020), 361-368.

Seyed-Gohrab, Asghar. "Rûmî's Antinomian Poetic Philosophy". *Mawlana Rumi Rewiew* 9 (2018), 159-199.

Sucu, Ercan. *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma Sürecine*

Etkisi. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Şahinoğlu, M. Nazif. "Bahâeddin Veled". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/460-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda. "Mevleviyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/468-

475. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Taş, Halil-Kıroğlu, Kasım. "Mevlânâ'nın Dinler-Üstü Bir Hümanist Olduğu Savı Üzerine Bir

Değerlendirme". *Turkish Studies Dergisi* 12/13 (2017), 557-576.

Türk, İdris. "Mevlânâ'nın İlmî-Manevî Şahsiyetinin Oluşumunda Şems'ten Önceki Dönemin

Rolü". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016), 507-525.

Yazıcı, Tahsin. "Belh". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 5/41-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yılmaz, Hasan Kâmil. "Mevlânâ ve Mesajı". *Tasavvuf İlmî ve Araştırmalar Dergisi* 8/20 (2007), 13-19.